

ПРОФЕСОР ВЕЙТ ГРАБЕР – ФУНДАТОР «ЗООЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ» УНІВЕРСИТЕТУ ФРАНЦА-ЙОСИФА У ЧЕРНІВЦЯХ (БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ДО 175-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

І. Б. ТКЕБУЧАВА^{1*}, Т. Г. АНДРЮЩЕНКО²

¹Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Природничий музей,
вул. М. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна

²Чернівецький обласний краєзнавчий музей,
вул. О. Кобилянської, 28, Чернівці, 58002, Україна

*e-mail: nature-museum@chnu.edu.ua

Стаття присвячена першому директору Зоологічного інституту і зоомузєю Чернівецького університету Вейту Граберу (1844-1892). Відомий австрійський зоолог 16 років працював у Чернівецькому університеті (у 1876-1892рр), двічі був деканом філософського факультету (у 1879-80 і 1886-87 навчальних роках), а в 1886-87рр – ректором університету. Наукова спадщина Грабера – це близько 70 друкованих праць (статей, книг, монографій, трактатів), в більшій частині яких описується анатомія, органи чуття, ембріологія, філогенія комах (Insecta) та інших безхребетних тварин (Annelida, Polychaeta; Echinodermata; Arachnida; Myriapoda). Деякі з його експонатів, зібраних у наукових експедиціях (в австрійських Альпах, до Середземного моря, у Трієсті, Неаполі) досі зберігаються у зоологічних колекціях Природничого музею ЧНУ.

Ключові слова: Чернівецький університет, історія університету, Вейт Грабер, Зоологічний інститут, Зоомузєй, ректори Чернівецького університету, зоологічні колекції.

Майже забутим генієм назвав Вейта Грабера австрійський науковець Освальд Арнольд, описуючі його складний життєвий шлях – від сина коваля до ректора університету (Arnold, 1985). 16 років свого життя присвятив видатний вчений становленню як Чернівецького університету в цілому, так і, його Зоологічного інституту і музею, зокрема.

Вейт Грабер (Veit (Vitus) Graber) народився 2 липня 1844 р у сім'ї коваля Метью Грабера (Matthäus Graber) в містечку Веєр (Weer), що розташоване в долині річки Інн, в районі Швац (Schwaz), в федеральній землі Тіроль в Австрії. Виріс в дуже бідній римо-католицькій сім'ї (Jaworowski, 1892; Arnold, 1985).

З 1858 по 1864 Грабер навчався у середній школі м. Інсбрук (Innsbruck). Стипендія для обдарованих учнів дозволила йому продовжити навчання в університеті Леопольда Франца (Leopold-Franzens-Universität) в Інсбруці (Norst, 1900). Основним напрямом його освіти були зоологічні науки, а викладачем – професор-зоолог Камілл Хеллер (Camill Heller, 1823-1917) (Tarmann, 2008). Також Грабер відвідував і лекції з природничої історії.

Переривати навчання Граберу прийшлося у зв'язку з Німецькою війною 1866 року. Він воював на кордоні з Ломбардією в якості навідника, у складі «Добровільної академічної компанії снайперів Інсбрука». За військову службу був нагороджений «Медаллю стрільців».

Veit (Vitus) Graber

Після війни Грабер повернувся до навчання в університет Інсбрука. Вже у грудні 1867 року він отримав сертифікат для викладання у середній школі, а 31 січня 1868 здобув докторський ступінь з філософії (Dr.phil.). Його перша наукова робота мала еколого-фауністичний характер і була присвячена екології, фенології, висотному розподілу прямокрилих Тіролю. За трактат «Die

Orthopteren Tirols» він отримав нагороду від філософського факультету (Arnold, 1985; Tarmann, 2008). Три роки навчання в університеті поклали початок його науковій кар'єрі.

Після отримання докторського ступеня, у 1868 р., Грабер переїхав до Відня, маючи намір там продовжити свої зоологічні дослідження і почати академічну кар'єру. Спершу його було запрошено вчителем у міську середню школу 4-й району Відня. Але згодом, 23 квітня 1868 року, штабом імперського королівського командування Військового міністерства у Відні він був удостоєний права викладати природничі науки в Імперській Католицькій Вищій гімназії у місті Вінковіц (Winkowitz), що знаходилося під адміністрацією елітного прикордонного піхотного полку №VII, в хорватсько-словенському військовому прикордонному районі (Slavonian Military Frontier). Крім, власне, викладання у гімназії, він створив метеостанцію у Вінковіці, а також здійснив поїздки в південну Угорщину і Боснію для вивчення місцевої фауни. Результати своїх досліджень виклав у публікаціях, що зробили його ім'я відомим у наукових колах (Heß, 1904; Dolezal, 1964; Arnold, 1985). У Вінковіці Грабер познайомився зі своєю майбутньою дружиною Кетрін Прілл, з якою й побрався в 1868 році. У Winkowitz у них народилась дочка Марія Грабер, (що згодом вийшла заміж за відомого філолога Чернівецького університету Теодора Гартнера).

3 вересня 1869 року Грабер працював викладачем в гімназії м. Грац. Одночасно, під керівництвом зоолога Едуарда Оскара Шмідта, писав наукову роботу, яку захистив у 1871 році. Викладацька кар'єра, підготовка до лекцій вимагала від нього багато часу. Відповідно, свої польові дослідження він переніс на вечірній час, а дисертацію писав вночі, так що від перевантаження виникали проблеми із здоров'ям. З 1873 р. Грабер уже працював на посаді ад'юнкт-професора факультету філософії в університеті Граца. Паралельно продовжував відвідувати лекції, особливо його цікавила гістологія, яку викладав проф. Олександр Роллетт. Прогресивні на той час гістологічні методи Грабер планував використовувати у своїх подальших морфо-фізіологічних дослідженнях, зокрема, травної, статеві системи різних рядів комах, тимпанальних органів і стридуляційних апаратів прямокрилих. За роки роботи в Граці ним було здійснено три експедиції до Адріатичного моря, у Далмацію – в результаті до кола його наукових інтересів додалося вивчення морської фауни (т. Annelida, кл. Polychaeta, т. Echinodermata, т. Chordata).

Під час роботи Грабера в Граці, у них з Кетрін народився син Герман Вейт Грабер, (що у майбутньому став відомим геологом і мінералогом (1873-1939)).

У 1875 році в Чернівцях указом імператора Франца-Йосипа I було відкрито університет. А вже 26 липня 1876 р., «з високого дозволу» монарха, було призначено 6 професорів на керівництво створених при Філософському факультеті Природничих наукових інститутів (хімії, мінералогії, ботаніки, зоології, теоретичної та експериментальної фізики). Професора Вейта Грабера було призначено керувати Інститутом зоології (Zoologisches Institut der Universität Czernowitz). Стислість часу між призначенням професорів і початком викладацької діяльності, тимчасовий характер приміщень, відсутність частини обладнання, меблів і необхідних умов (водогону, газу, освітлення) неабияк ускладнювали діяльність новоутворених установ. Коли частина інструментів, обладнання і препаратів вже прибули з Австрії, не було ще навіть шаф і столів, все розміщувалося на підлозі. Прийшлося робити імпровізовані столи та лави з дощок і ящиків, аби вчасно розпочати лекції і демонстрації (K.K. Franz-Josephs-Universität, 1900).

Грабер, власне, сам і створив Інститут протягом майже двох років без будь-якої допомоги і займав посаду завідувача 16 років, до самої своєї смерті. Так як у нього не було асистентів, то більшу частину анатомічних препаратів йому доводилось робити власноруч. Відомі деякі суми, що виділялись урядом для організації Зоологічного інституту. Так, щоб сплатити за перші придбання на період до 1877 р. була надана сума 4300 талерів (TL), в 1878 р. – 1600 TL, в 1879 р. – 600 TL, після чого щорічний фонд впав до 400 TL, але до 1891 р. поступово піднявся до 850 TL (K.K. Franz-Josephs-Universität, 1900).

Спочатку, цілих 12 років, колекції та обладнання Зоологічного інституту тимчасово знаходилися на I поверсі правого крила комплексу Резиденції митрополитів Буковини і Далмації. Приміщення були надані з дозволу митрополита Феофіла Бенделли (наступника Євгена Гакмана). Потім посаду митрополита займали Теоксист Блажкевич (у 1877-79рр.), Сільвестр Андрієвич-Морар (у 1880-95рр.) – всі вони йшли назустріч проханням Грабера і керівництва університету про збільшення кількості кімнат, таким чином, за час перебування в Резиденції Інститут розширився із 3 до 13 кабінетів.

Ще у березні 1877 р. керівництво університету подало у міністерство у Відень заявку на будівництво нової будівлі для Науково-дослідних Інститутів (зоології, ботаніки, мінералогії і фізики). Але необхідно було багато коштів,

постійно виникали труднощі і перемовини з цієї теми були досить тривалими. Тільки 14 травня 1882 р. було надано «високий дозвіл» для зведення будівлі Природничих Інститутів архітектором Йосипом Лейзнером (Laizner). Нарешті, у 1888 р. Зоологічний інститут був переведений у нову будівлю університету (зараз це II корпус по вул. Університетській, 19), де розташувався у західному крилі і зайняв 7 кабінетів і 1 велику лекційну аудиторію (К.К. Franz-Josephs-Universität, 1900).

Під час роботи в Чернівцях Грабер також регулярно їздив в експедиції. Так, у 1877 р. професор здійснив декілька наукових поїздок, в тому числі до середземноморського узбережжя (м. Трієст), де збирав матеріали для своєї наукової роботи, в результаті наступні два роки (1877-79) він мав змогу знову займатися гістологічними дослідженнями морських безхребетних. Пізніше, в 1884 році, Грабер відвідав ряд інститутів в Німеччині, а в 1888 р. працював на першій в Європі Зоологічній станції в Неаполі. Там він набув багато друзів і нових знань, а також цікавився видатними людьми, культурою та історією Неаполю і Риму. У коло його основних наукових інтересів із зоології в той час входило дослідження органів чуття безхребетних тварин, ембріології та філогенії комах (К.К. Franz-Josephs-Universität, 1900; Tarmann, 2008).

Поза тим, Грабер неодноразово висловлював своє незадоволення викладанням у Чернівцях. Як згадував Антон фон Яворовський, професор Грабер усього лише «демонстрував» Інститут зоології студентам. Крім того, його лекції, (в основному з порівняльної анатомії хребетних), відвідували тільки студенти-фармацевти і деякі студенти-медики. Новий навчальний план на літній семестр 1892 повинен був виключити лекції із зоології для студентів-фармацевтів. Таким чином, Грабер висловлював сумнів щодо подальшого читання курсу зоології через відсутність аудиторії (Jaworowski, 1892).

Але, крім наукової та викладацької, Граберу в Чернівецькому університеті доводилось виконувати й адміністративно-керівну роботу. Так, він двічі був деканом на філософському факультеті (у 1879-80 і 1886-87 навчальних роках). А в 1886-87 академічному році був обраний ректором Чернівецького університету (К.К. Franz-Josephs-Universität, 1900).

У Чернівцях в 1888 р. Грабер написав своє знамените «Керівництво із зоології для старших класів середньої школи» (гімназії), яке являло собою багато ілюстрований, дуже прогресивний на той час підручник (Graber, 1888). Грабер працював і над другим розширеним виданням, але в 1892 році вже його колега Josef Мік завершив це

видання, а у 1897 р. видав і 3-тє розширене видання граберівського підручника. Пізніше, у 1905 р. Robert Latzel видав 4-тє доповнене видання, а у 1922 р. – 5-тє. Загалом було опубліковано 9 (!) видань. «Керівництво із зоології» Грабера використовувалось в якості основного підручника в більшості австрійських і німецьких гімназій і шкіл (Graber, 1888; Arnold, 1985; Tarmann, 2008).

Помер Грабер 3 березня 1892 р., під час своєї останньої дослідницької поїздки на Зоологічну станцію у Неаполі, в лікарні німецького посольства в Римі, (діагноз: рак і параліч серця). Похований на кладовищі Кампо Санто Теутоніко (Campo Santo Teutonico) у підніжжя восьмої станції Хреста. В 1893 році його зять Теодор Гартнер придбав за внесок у розмірі 500 лір меморіал «II Клас у вічне володіння». Меморіальна дошка з сірого мармуру з текстом, написаним членами наукового товариства коштувала 100 лір (Lengiel, 1893; К.К. Franz-Josephs-Universität, 1900; Heß, 1904; Dolezal, 1964). Після смерті Грабера Інститут зоології в Чернівцях очолив відомий австрійський вчений Robert Lendlmayer v. Lendenfeld (з 1893 по 1897 р.).

Наукова спадщина Грабера – це близько 70 багато ілюстрованих робіт (статей, книг, монографій, трактатів), в більшій частині яких описується анатомія, органи чуття, ембріологія, філогенія комах та інших безхребетних тварин (Annelida, Polychaeta; Echinodermata; Arachnida; Myriapoda). Найбільш відомі його праці: «Die Insekten» (у 2-х томах, 1877-79pp.), «Die tympanalen Sinnesapparate der Orthopteren» (1875p.), «Die abdominalen Tympanalorgane der Cikaden und Gryllodeen» (1876 p.), «Die äußeren mechanischen Werkzeuge der Tiere» (1886 p.), «Vergleichende Studien über die Keimhüllen und die Rückenbildung der Insecten» (1886 p.), «Ueber die Empfindlichkeit einiger Meertiere gegen Riechstoffe» (1889 p.), «Beiträge zur vergleichenden Embryologie der Insecten» (1891 p.), «Zur Embryologie der Insecten» (1891 p.) та ін. (Tarmann, 2008; Norst, 1900; Arnold, 1985). Деякі з цих книг продовжують видаватися й досі. Також ознакою визнання вагомості його внесків у науку було членство у багатьох поважних наукових товариствах того часу. Зокрема, з 15 лютого 1869 р. Грабер був членом Імператорського зоологічно-ботанічного товариства у Відні, з 30 грудня 1876 р. – почесним членом наукового клубу Штирії, з 16 березня 1881 р. – членом-кореспондентом Бостонського товариства природничої історії (Heß, 1904; Jaworowski, 1892; К.К. Franz-Josephs-Universität, 1900; Dolezal, 1964).

На даний час експонатів, датування яких можна віднести до «австрійського періоду» (з 1860-х рр. по 1918 р.) у колекціях університетського музею є всього 559 екземплярів (375 екз. безхребетних і 184 екз. хребетних тварин). На деяких збереглися етикетки «Zoologisches Institut der Universität Czernowitz». Частина тогочасних експонатів (Polychaeta, Echinodermata, Insecta, Pisces та ін.), що представляють середземноморську фауну, деякі австрійські, гірські види були ймовірно привезені професором Грабером з експедицій різних років. З високим відсотком вірогідності до таких можна, наприклад, віднести синю акул (Prionace glauca L.) з Триєсту, собачу акул (Scyliorhinus canicula L.), семизяберника (Heptanchias deoni), електричного ската (Torpedo torpedo L.), довгопера середземноморського (Dactylopterus volitans), вудильника (Lophius pictatorius), цеполю (Cepola rubescens L.), карапуса середземноморського (Carapus acus); морського їжака (Sphaerechinus granularis), морську лілею середземноморську (Comatella mediterranea); декілька видів поліхет (Audouinia lamarkii, Borlasia larmelina, Polinoe elegans, Terebella vimivalis Gr, Myzostoma glabrum Leukart, Audorinia filidera, Aphrodite aculeate L); деяких комах рядів Orthoptera, Dermaptera, Blattaptera, Mantoptera, Phasmoptera, Coleoptera та ін. Можливо, колекції, які були вивезені у 1944 році в Румунію, містили й інші, зібрані ним експонати. Деяка частина експонатів «австрійського періоду» зберігається на кафедрі молекулярної генетики та біотехнології Інституту біології, хімії та біоресурсів ЧНУ (III корпус по вул. Л. Українки, 25) і навіть використовується сучасними викладачами як наочні засоби в учбовому процесі.

Вважаємо, що чернівецькі студенти, учні шкіл, мешканці і гості міста, які сьогодні із захопленням відвідують Зоологічний музей університету,

мають з вдячністю та пошаною згадувати професора Вейта Грабера – непересічну особистість, людину, яка була фундатором музею, видатним науковцем і своєю невтомною працею внесла неоціненний внесок у становлення і розвиток в Чернівцях університету, науки і просвіти.

Список літератури:

1. Arnold Oswald. Ein fast vergessenes Genie: Prof. Vitus Graber aus Weer. Vom Sohn eines Sensenschmiedes zum Rektor der Universität Czernowitz. In: Tirol aktuell. Nr. 7, Innsbruck, 14. Feb. 1985. S. 11. OCLC 85745769.
2. Dolezal Helmut. Graber, Vitus. In: Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 6, Duncker & Humblot, Berlin, 1964. ISBN 3-428-00187-7, S. 698.
3. Graber Veit et al. Leitfaden der Zoologie für die oberen Classen der Mittelschulen. Tempisky & Freytag, Wien, Prag, Leipzig, 1888–1922.
4. Heß Wilhelm. Graber, Vitus. In: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). Band 49. Duncker & Humblot, Leipzig, 1904. S. 499.
5. Jaworowski von, Anton. Professor Dr. Veit Graber. In: Bote für Tirol u. Vorarlberg. Jg. 78, Nr. 108/109, Innsbruck, 12-13 Mai 1892. S. 910–911/918–919, ZDB-ID 2227953-2.
6. K.K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. Im Ersten Vierteljahrhundert Ihres Bestandes. – Bukowinaer Vereinsdruckerel Czernowitz, 1900. S. 110-122.
7. Lengyel István. 1892-ben elhunyt természettudósok nekrológia. In: Természettudományi közlöny Havi folyóirat közérdekű ismeretek terjesztésére. Jg. 25, Nr. 292, Budapest, 1893. S. 630–640. ZDB-ID 954645-5.
8. Norst Anton. Alma mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25-jährigem Bestande. Pardini, Czernowitz, 1900. S. 32, OCLC162912497.
9. Tarmann Gerhard, Thaler-Knoflach Barbara. Ein Streifzug durch die Geschichte der Entomologie in Tirol. In: Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für allgemeine und angewandte Entomologie. Bd. 16, Halle, 2008. SSN 0344-9084, S. 39–67.

PROFESSOR VEIT GRABER IS THE FOUNDER OF THE ZOOLOGICAL INSTITUTE AT FRANZ JOSEF UNIVERSITY IN CHERNIVTSI. (BIOGRAPHICAL STORY, TO THE 175 ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)

I. B. Tkebuchava, T. G. Andrijuschenko

The article is devoted to the Veit Graber (1844-1892) – first director of the Zoological Institute and Zoological Museum of the University of Chernivtsi. The well-known Austrian zoologist worked at the Chernivtsi University for 16 years (in 1876-1892), twice as the dean of the Faculty of Philosophy (in 1879-80 and 1886-87 academic years), and he was rector of the university in 1886-87. Graber's scientific heritage is about 70 printed works (articles, books, monographs, tractates), most of which describe the anatomy, sensory organs, embryology, phylogeny of insects and other invertebrates (Annelida, Polychaeta; Echinodermata; Arachnida; Myriapoda). Some of his exhibits collected in scientific expeditions (in the Austrian Alps, to the Mediterranean, in Trieste, Naples) are still stored in the zoological collections of the Nature Museum Chernivtsi National University.

Keywords: Chernivtsi University, University History, Veit Graber, Zoological Institute, Zoological Museum, rectors of Chernivtsi University, zoological collections

Отримано редколегією 22.07.2019